אור הצפון — נימוסים של תורה

נימוסים של תורהא. לפי מושכלם הראשון של בני האדם, רואים בעניני הנימוסים - מנהגי בני אדם בלבד ולא מיחסים להם ערך רב. אולם בדברי חז"ל אנו מוצאים שהם ראו בזה תורה שלמה שגם עליהם יש ציווי ה' יתברך. ולא עוד אלא שעוד הקדימו תורה זו לתורה שניתנה למשה בחורב, כפי שדורשים מן הכתוב: "לשמור את דרך עץ החיים" (בראשית ג) "'דרך' זו דרך ארץ ואחר כך 'עץ החיים' זו תורה" (ויקרא רבה פט).

עניני דרך ארץ יש להם דרגות שונות והם מתחילים מנימוסי בני אדם רגילים ומגיעים עד המדריגות העליונות ביותר. חז"ל אומרים שהתורה באה ללמדנו דרך ארץ שלא ישנה אדם ממנהג המדינה (ראה מדרש תנחומא וירא יא ובבא מציעא פו). כל מדינה יש לה נימוסים משלה וחובה על כל אדם הבא למדינה זו לנהוג לפי נימוסים אלה. למשל בארץ אשכנז מדקדקים מאד על הנימוסים החיצוניים: באופנת התלבושת, בצורת הדיבור והתנועות ובכל סדרי ההליכות והנוהגים היום יומיים. בעיני אחדים הבאים ממדינה אחרת, נראים הדברים לפעמים כמגוחכים ששמים לב לענינים פעוטים כאלה. אבל האשכנזים רואים בנימוסים אלה עיקר גדול, ואם הם רואים שאחרים לא נוהגים בנימוסיהם מביטים עליהם בבוז ויש להם מזה סבל רב. מספרים שפרופסור גרמני אחד התעלף פעם כשראה אדם שחסר לו כפתור בבגדו. ולכן על כל אדם הבא למחיצתם שישמור גם הוא על נימוסיהם. וכבר הזהירו על זה חז"ל: "אולת לקרתא הלך בנימוסיה" (שמות רבה מז). ואין זו חובת נימוס של בני אדם בלבד כי אם מדברי תורה וחסידות שיש עליהם, כאמור חובה רבה ועוד קודמים לתורה.

חובת נימוסין זה אינה נגמרת במנהגים רגילים של הבריות כי אם מטילה על האדם חובות עליונות. איתא בגמרא (בבא מציעא פו) "אמר רבי תנחום בר חנילאי לעולם אל ישנה אדם מן המנהג שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם ומלאכי השרת ירדו למטה ואכלו לחם". כשעלה משה לשמים ונמצא במחיצתם של מלאכי מעלה היה צדיך לנהוג כמנהגי שמים וללכת בדרכיהם של השכלים הנבדלים ולהתפשט מהענינים הגשמיים. ובאמת כל אדם הרי מעצם בריית ראשו מגיע שמימה. חז"ל אומרים: "שאדם הראשון מן הארץ עד לרקיע היה שנאמר (דברים ד): 'למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים'" (סנהדרין לח). חומרו היה זך ומופשט מכל הגשמה ומקום משכנו היה בעולמות העליונים עד שמלאכי השרת חשבוהו לבורא ובקשו לומר לפניו קדוש (בראשית רבה ה), ואם כן איפוא, עליו היה ללכת בדרכי העליונים ולנהוג כמותם.

ולא רק אדם הראשון כי גם לאחר כמה דורות אנו מוצאים בתקופה שלפני המבול את הנפילים בארץ שחז"ל אומרים עליהם שקראו אותם ענקים מפני שהיו עונקים גלגל חמה. ולמה קראו אותם נפילים שהיו מלאכים ומשום שקטרגו על דור המבול נפלו וירדו לארץ והיו מעורבים מאנשים ומלאכים. מצד אחד היו על פני האדמה כאנשים ומצד שני היתה להם היכולת לעלות לשמים. ומסופר באחד מהם שראה ריבה אחת ושמה איסטהר. "נתן עיניו בה. אמר לה: השמעי לי, אמרה ליה: איני שומעת לך עד שתלמדני שם המפורש שאתה עולה בו לרקיע בשעה שאתה זוכרהו. למדה אותה שם והזכירה ועלתה לרקיע ולא קלקלה. אמר הקדוש ברוך הוא הואיל ופרשה עצמה מן העבירה, לכו וקבעוה בין שבעה הכוכבים האלה כדי שתזכו בהם לעולם" (ילקוט מד). הרי שיש בכוחו של כל אדם - אם מתגלה לו הסוד שבדבר זה - לעלות לשמים ולקבוע שם מושבו, משום שהוא בעצם יצירתו, כאמור, ראשו מגיע השמימה. ואם כן, איפוא, על כל אדם לראות עצמו כאיש שמים שמקומו בין המלאכים, ומוטל עליו משום מדת דרך ארץ לנהוג תמיד כמנהגי בני השמים שהם מלאכי מעלה ולעשות כמעשיהם.

ולכשנדקדק נמצא שלא מספיקים מנהגי מלאכי מעלה בלבד. כתוב בתורה שבזמן שבני ישראל יצאו ממצרים "ה' הולך לפניהם" (שמות יג). וכן כתוב: "ואתם הדבקים בה' אלהיכם" (דברים ד), כלומר שכל בן ישראל נמצא תמיד בקרבת ה' ודבוק בו. והרגשה זו היא מחובתו של כל אדם בכל הדורות, לראות תמיד את עצמו לפני ה' בכבודו ובעצמו, כדברי המקרא: "שויתי ה' לנגדי תמיד" (תהלים טז: וראה שו"ע או"ח יא:א). ואם הוא עומד לפני ה' הרי הוא כאילו בא למחיצתו, לקרתא דיליה, ועליו לנהוג בנימוסא דקרתא של ה'.

ידוע לנו שאם אדם נמצא בקרבתו של מלך, עליו לפנות את לבו מכל הדברים שבעולם ולעסוק רק בעניניו של המלך, כי כך הם דרכי הנימוס. חז"ל אומרים שאוריה החתי נתחייב מיתה משום שאמר לדוד: "ואדוני יואב" (שמואל ב יא:יא). ובאמת הרי היה בזה משום כבודו של המלך שהוא מכבד גם את עבד המלך וקורא לו: "אדוני". ובודאי היתה גם כוונתו של אוריה לכך, שהרי קרא גם לדוד "אדוני" (ראה שם), ובכל זאת היתה בזה משום מרידה, כי במחיצתו של המלך מתבטלת כל האדנות ואין ממדת דרך ארץ להזכיר בנוכחותו שום אדונים אחרים אף מהממונים של המלך, כי אם לראות את כבוד המלך בלבד. ואם אוריה לא עמד על זה והזכיר בפניו אדנות אחרת הריהו מורד במלכות וחייב מיתה.

ומתוך כך אנו מבינים את דברי חז"ל על ירבעם בפרשם את הפסוק: "וזה הדבר אשר הרים יד במלך שלמה" (מלכים א יא:כז) - "שחלץ את תפיליו בפניו" (סנהדרין קא). הרי יש בתפילין משום כבוד והדר, ועליו היה לעמוד לפני המלך בכל הודו והדרו ואף בתפילין שעל ראשו, ואם מיעט מכבוד זה וחלץ את תפיליו בפניו הרי יש בזה משם הרמת יד במלך ומרידה במלכותו.

ואם במחיצתו של מלך כך, על אחת כמה וכמה במחיצתו של ה' יתברך שיש להתפנות לפניו מכל חפצי העולם, לשים כל מעינו רק בעניני מלכותו בלבד ולעמוד לפניו בכל היראה והכבוד ללא כל שיור לגבי שום דבר אחר עלי תבל. ואם ממעטים בזה במשהו, הרי זו מרידה במלכות שמים חס ושלום.

הרי רואים אנו אצל האשכנזים בנימוסים החיצוניים שלהם כמה שהם נזהרים בהם, ואם אחד אינו מדקדק בזה כחוט השערה, הם מביטים עליו, כאמור, בבוז ומרגישים בזה סבל וצער, כפי שמספר מהפרופסור שהתעלף מזה שראה אדם בלי כפתור בבגדו. ואם הם מדקדקים כל כך בדברים בטלים שלהם, משום שהם מוגבלים בדעתם ואין להם מושגים אחרים, הרי עלינו ללמוד מהם קל וחומר בן קל וחומר לדקדק בדרכי נימוס הנוגעים לעניני הנפש, ועל אחת כמה בעמדנו, תמיד, כאמור, לפני ה' יתברך שעלינו להתקשט לפניו בחיצוניותנו ובפנימיותנו בכל הדקדוקים וההדורים ולא ניכשל בשום דבר שיש בו משום פגיעה כל שהוא בכבודו ומשום סטיה מנוהגי הנימוס ודרך ארץ הראויים בקרבתו.

ומהם דרכי הנימוס במחיצתו של ה'? הוי אומר לקיים מצוותיו בתכלית השלימות וההידור ולהתנהג במדותיו, כי זוהי ההתנאות לפני ה', כפי דרשת חז"ל: "זה אלי ואנוהו" (שמות טו) - "התנאה לפניו במצוות"; ויש שדרשו: "הוי דומה לו - מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום" (שבת קלג). אלה הם הנימוסים הנהוגים בקרתא של ה' יתברך ועל האדם הנמצא תמיד בקרבתו ללכת בדרכי נימוסים אלה, עליו להתנאות בפנימיות לבו בכל ערכי השלמות כדי שיהיה ראוי לעמוד במחיצתו. הכתוב אומר: "זה אלי ואנוהו" בלשון יחיד שכל אחד צריך להרגיש שהוא אל שלו והוא נמצא בקרבתו ועליו לדקדק בפניו בכל תנועה והנהגה שלו.

ואם בכל עת ושעה כך, על אחת כמה בזמן שהאדם עוסק בתורה שעליו להרגיש שעומד לפני ה' הכתוב אומר: "עדותיך שיחה לי" (תהלים קט), כלומר שבשעה שהוא עוסק בעדותיו של ה' הרי כאילו הוא משוחח אתו, וכמה עליו להזהר באותה שעה להיות מהודר ומקושט לפני ה' כראוי לו ולדקדק בכל נוהגיו ונימוסיו שיהיו הגונים לפניו.

וכן גם בעמדנו לפני ה' בתפילה. אנו אומרים בתפילה את השירות והתשבחות של דוד נעים זמירות ישראל, ועלינו להרגיש שאין אנו חוזרים על דבריו של דוד אלא שבכל הדורות אנו עומדים לפני ה' ואומרים ביחד עם כל מלאכי מעלה שירה של הקדוש ברוך הוא, כדכתיב: "דור לדור ישבח מעשיך" (תהלים קמה), שכל הדורות הולכים ומשבחים את ה' ולא עוד אלא ששירתנו גדולה משל המלאכים ואין הם פותחים בשירה עד שאנו מתחילים, כדברי חז"ל (חולין צא): "אין מלאכי השרת אומרים שירה למעלה עד שיאמרו ישראל למטה, שנאמר: "ברן יחד כוכבי בוקר" והדר - "ויריעו בני האלהים" (איוב לח), כוכבי בוקר הם ישראל המשולים לכוכבים, ובני האלהים הם המלאכים. וגם זה מדרכי הנימוס לומר שירה לפני האלהים כשם שנהוג לומר שירה לפני המלכים. וכמה יש לדייק באותה שעה בכל ההוד וההדר ובדקדוקי השלימות בנוהגים החיצוניים, במחשבה ובכוונת הלב ובכל המדות הנאות והטובות, כיאות לפני מלך מלכי המלכים.

ב. אולם האדם נקרא "סולם מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה", ויחד עם זה שהוא חייב לנהוג תמיד, כאמור, בנימוסי שמים משום שהוא נמצא בכל עת ובכל שעה במחיצתו של מלך מלכי המלכים, עליו גם לדקדק בנימוסי הארץ, בענינים של דרך ארץ של מטה. ביחד עם הימצאו ברום שמים, הרי רגליו עומדות על הארץ ועליו להיזהר גם בנימוסים הפשוטים שהם ממנהגי ארץ. ואכן כן הוטל על האדם מתחילת ברייתו. כתוב אצל אדם הראשון: "תמשילהו במעשי ידיך כל שתה תחת רגליו צונה ואלפים כולם וגם בהמות שדי" (תהלים ח). הרי שאדם הראשון, עם מדריגתו הגדולה שהגיעה עד שמים ועם התהלכו עם המלאכים אישי מעלה. היה מוטל עליו לטפל גם בעניני הארץ ובכל הבהמות והחיות ברואי מטה.

למדנו גם ביעקב אבינו שכאשר שלח את יוסף לדותן, ציוה אותו לראות את שלום אחיו ושלום הצאן (בראשית לז). מצד אחד אמר לו להתענין בשלום אחיו, שהם היו אנשי מעלה ושבטי יה, שיש בזה משום נימוסי שמים, שהם ההתדמות למדת החסד של הקדוש ברוך הוא; ומצד שני אמר לו לדאוג גם לשלום הצאן שהם עניני דרך ארץ של מטה. ולא עוד אלא שיעקב ציוה את יוסף על שתי הפעולות האלה בבת אחת, והשוה את שלום הצאן לשלום האחים.

וכן מצאנו באליעזר עבד אברהם, כאשר בא לבחון את רבקה בת בתואל אם הגיעה לשיא השלמות והיא ראויה להיות אחת האמהות שממנה יבנה העם הנבחר, עמד על נקודה זו. כתוב בתורה שאליעזר בבחינתו את רבקה לא הסתפק בזה בלבד שלאחר שיאמר לה: "הגמאיני נא מעט מים מכדך" (בראשית כד) היא תשקה אותו ואת אנשיו, אלא קבע לו תנאי שהיא תשיב: "שתה אדוני וגם לגמליך אשאב", ורק אז יהיה בטוח שהצליח בדרכו. ואמנם רבקה השיגה את היסוד הזה של דרך ארץ שהוא מורכב משני הצדדים, שיש ללכת בדרכי ה' ולעשות חסד עם הבריות בעלי צלם אלהים ויחד עם זה לנהוג נימוסי ארץ לדאוג גם לגמלים הפשוטים. ורק לאחר שאליעזר נוכח כי רבקה משיגה שהשלמת האדם נגמרת דוקא בתפישת שני היסודות הללו יחד, מצא אותה נאמנה לתעודה הגדולה המוטלת עליה ואמר: "אותה הוכחת לאדוני ליצחק".

ובאמת היתה זו גם דרכו של משה רבנו כשעלה למרום. הבאנו לעיל את דברי חז"ל שמשה לא שינה ממנהגי המקום וכשעלה למחיצתם של המלאכים לא אכל לחם משום שגם המלאכים אינם אוכלים. ולכשנעיין בדבר נראה, שמחיצתם של המלאכים לא היתה עליה למשה רבנו כי אם ירידה. כתוב בתורה שבשעה שאמר הקדוש ברוך הוא למשה לאחר חטא העגל: "הנני שולח מלאכי לפניך" (שמות כג) השיב לו משה: "אם אין פניך הולכים אתנו אל תעלנו מזה" (שם לג, וראה רש"י שם). הרי ראה משה שלפי ערכם של בני האדם רק ה' בעצמו צריך ללכת אתם, אבל אם ילך מלאך לפניהם הרי זה עלבון בכבודם וירידה במדה כזו עד שהחליט לוותר על כל העליה לארץ ולהישאר במדבר.

וכן אנו מוצאים שגם בעת שעלה משה לקבל את התורה ניצח את המלאכים. אמרו חז"ל: "בשעה שעלה משה למרום, אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא: רבונו של עולם מה לילוד אשה בינינו וכו' חמדה גנוזה שגנזה לך תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה לבשר ודם, מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו וכו' תנה הודך על השמים וכו'". ומסופר אחר כך שמשה החזיר להם תשובה, ו"מיד הודו לו להקדוש ברוך הוא שנאמר: 'ה' אדוננו מה אדיר שמך בכל הארץ' ואילו 'תנה הודך על השמים' לא כתיב. מיד כל אחד ואחד נעשה לו אוהב ומסר לו דבר, שנאמר: 'עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות באדם' - בשכר שקראוך אדם לקחת מתנות" (שבת פח). הרי שהמלאכים הודו שמשה גדול מהם ורק בני האדם ראויים לקבל התורה ולא הם, והם פייסו אותו על שקראוהו אדם נוצר מאדמה שהוא לשון שפלות (ראה רש"י שם). ולפי זה מה שנהג משה במחיצת המלאכים כמותם שלא אכל לחם, לא היה בזה עליה מצדו למדריגתם כי אם להיפך, ירידה, שירד ממדריגתו העליונה שהיא גדולה משל המלאכים ונהג כמותם, וזהו מה שאומרים חז"ל שמשה אמר "נפשי נתתי עליה, דמי נתתי עליה" (ספרי האזינו) כי זה היה נסיון קשה מצד משה לרדת אל המלאכים, אלא שחייב היה לנהוג כן משום תורת דרך ארץ: "אזלת לקרתא הלך בנימוסיה" (ראה שמות רבה מז). ומכאן שגם משה רבינו ביחד עם התנהגותו בנימוסי שמים העליונים ראה חובה לאדם גם לרדת ממדריגתו ולנהוג גם בעניני דרך ארץ פשוטים הראויים לקטנים ממנו.

ובאמת מנהג זה לנהוג גם במעשי דרך ארץ הפשוטים הוא מנימוסי שמים, כי גם הקדוש ברוך הוא בכבודו ובעצמו יורד כביכול משמים ארצה ומטפל בבריותיו הנמצאים בארץ, ממציא לכולם את צרכיהם הגשמיים ומשביע לכל אחת את חפצה ורצונה. ולכן מחובתו של אדם ללכת בדרכיו ולעשות כמעשהו במנהגי דרך ארץ כי גם הם מדרכי שמים, מדרכי הקדוש ברוך הוא.

ומשום כך חייב אדם לחלק כבוד למלך בשר ודם, אם כי הוא עומד תמיד לפני מלך המלכים ואין שום מקום, כאמור, לאדנות אחרת במחיצתו, כי כן הוא רצונו של מקום וכך הוא דרכו. כמו כן אנו מברכים לפני המלך את הברכה: "שחלק מכבודו לבשר ודם", כי יש לראות גם בזה כבוד שמים. ומשום כך נהגו גם הנביאים לחלוק כבוד למלכים ולהשתחוות לפניהם אפיים ארצה, אם כי היו בעלי רוח הקודש ושליחי ה' והם בעצמם משחו מלכים, כי אלו הם ממנהגי דרך ארץ וממנהגי עמים גם יחד וכן הוא גם דרכו של הקדוש ברוך הוא.

כן שנינו: "משיב מפני הכבוד" (ברכות יג), שאם אדם עומד בעצם קריאת שמע ומופיע איש לפניו ואומר לו שלום, חייב הוא להשיב לו שלום משום דרכי נימוס. הרי שאף אם האדם עוסק בענינים רוחניים הגבוהים ביותר וקורא לפני ה' את פרשת שמע כדי לקבל עליו עול מלכות שמים, חייב הוא באותה שעה להיזהר במנהגי דרך ארץ ולהשיב שלום לכל אדם.

ומצינו עוד יותר מזה. הגמרא מספרת שבשעה שרבי היה מעביר ידיו על פניו היה מקבל עליו עול מלכות שמים (שם יג:). ומבאר הערוך למה העביר ידיו על פניו "שלא יראו עיניו כשהוא מסביון ומתגנה" (שם בגליון). כלומר, בשעה שרבי היה קורא "אחד" הרי היה צריך לחשוב שהשם אחד בכל רוחות העולם: מזרח, מערב, צפון, דרום, מעלה, מטה, והיה מסבב את עיניו לכל צד, ואין זה מדרכי הנימוס, ולכן היה מכסה את עיניו בידיו. הרי רואים אנו שאף באותה שעה שעוסקים בעניני שמים יש לדקדק גם בנימוסים הפשוטים ביותר שלא יראו את עיניו מסובבות.

ומכאן שאכן כל הנימוסים הפשוטים אף כפתור בבגדו יש בו ערך גדול שאין לאדם לוותר עליהם בשום מקרה אף ברגע שהוא עוסק בענינים שברומו של עולם, משום שזוהי דרכו של אדם עלי ארץ. וזוהי תורת דרך ארץ שקדמה לתורה מסיני וגם על תורה זו נצטוינו מסיני.